

مبدء تاريخ و ماده تاريخ

پرويشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مبداء تاریخ - ماده تاریخ

کلمه تاریخ را اکثراً عربی میدانند ، اسم مصدر و گفته شده ، اَرَّخَ ، اَرَّخُو ، ورخت الكتاب ، ارخته مورخ ، مورخین و دیگر مشتقات قلیلی هم آنرا معرب و از ریشه فارسی (ماه روز - سال) دانسته اند^۱ .

سالهای اخیر نیز پاره‌ای نویسندگان وقایعی را که بطور اختصار و فشرده نقل میکنند آنرا تاریخچه نام نهاده‌اند که از یک لفظ عربی یا معرب و یک حرف تصغیر فارسی ترکیب یافته است .

بهر صورت کلمه تاریخ اعم از اینکه عربی یا معرب باشد ، در فرهنگ لغات و در اصطلاح اهل فن (وقایع نگاران ، محققان ، منجمان ، سخنوران) بمعانی مختلف و بموارد بسیاری بکار آمده است از جمله :

ابتدای امری ، انتهای امری ، دوره یا دوره‌هایی از زمان ، تعریف و بیان زمان ، تقویم ، گاه‌شماری ، ذکر و بیان وقایع ، ظاهر ساختن دورنماهای گذشته ، وقت چیزی پدید کردن و امثال این‌ها .

فردوسی گوید :

نیشته بران حقه تاریخ آن پدیدار کرده پی‌وبسیخ آن
سعدی در گلستان آورده

هم از بخت فرخنده فرجام تست
که تاریخ سمدی در ایام تست

«مبداء تاریخ»

ملل واقوام مختلف جهان برای نشان دادن و تشخیص زمان ، يك واقعه مهم و معروف را که اتفاق افتاده است شاخص زمان و معرف اوقات ، یا عبارت دیگر آغاز گاه شماری قرار داده اند که آنرا در اصطلاح مبداء تاریخ گویند ، و اکنون چندین مبداء تاریخ بین ملل جهان معمول است .

از مبداء هر يك از تواریخ معروف تا زمان حاضر (سال ۱۳۵۰ شمسی) مدت های متفاوتی گذشته است که نام و عنوان برخی از آنها فهرست وار ، و مدتی که تا این زمان از آنها میگذرد ذیلاً درج میشود .

از خلقت (به عقاید قدما) ۵۹۷۱ سال

از مبداء تاریخ یهود (بنابمشهور) ۵۷۳۱ سال

از مبداء تاریخ کارتاژ (بنای شهر کارتاژ یا قرطاجنه ،

بقولی ۸۷۸ سال قبل از میلاد بوده) و طالعات فرنگی ۲۸۴۹ سال

از مبداء تاریخ المپید (بازیهای ورزشی یونان قدیم که

هر چهار سال يك نوبت نمایش میدادند) ۲۷۴۷ سال

از مبداء تاریخ رمه (بنای شهر رمه بطور مشهور ۷۵۳

سال قبل از میلاد بوده) ۲۷۲۴ سال

از مبداء تاریخ بخت نصر (جلوس بخت نصر پادشاه

کلده ، ۷۴۷ سال قبل از میلاد بوده) ۲۷۱۸ سال

- ازمبد، تاریخ سیروس کبیر (جلوس سیروس کبیر) ۲۴۷۱ سال
 ازمبد، تاریخ رومی (دوازده سال بعد از وفات اسکندر) ۲۲۸۲ سال
 ازمبد، تاریخ میلادی (تولد عیسی بن مریم (ع)) ۱۹۷۱ سال
 ازمبد، تاریخ هجری (هجرت پیغمبر اسلام (ص) از مکه
 بمدینه) بسال قمری ۱۳۹۱ سال
 ازمبد، تاریخ یزدگردی (جلوس یزدگرد سیم آخرین
 پادشاه ساسانی) ۱۳۴۰ سال
 ازمبد، تاریخ جلالی ملکشاهی (زمان ملک شاه ساجوقی) ۸۹۳ سال
 ازمبد، تاریخ غازانیه ترکی (سلطنت غازان خان پادشاه
 مغول، نام ۱۲ سال ترکی سیچقان ئیل اورئیل ۰۰۰۰ تا
 آخر مربوط باین تاریخ است) ۶۷۰ سال

چگونگی پیدایش و برقراری مبد، هر یک از تواریخ فوق، در آثار و
 گفته‌های مورخین به تفصیل آمده است. چون نقل تمامی و مشروح آنها از
 حوصله این نوشته بیرون است، در این جا فقط در مورد برقراری مبد، تاریخ
 اسلام مطلبی باختصار نقل میشود، می‌نویسند:

عبدالله بن قیس، مکنی بابوموسی اشعری در زمان امارت بصره اش
 به خلیفه وقت (عمر) نوشت «فرامین مطاعه که میرسد معلوم نبودن تاریخ
 صدور ما را با محظور مواجه مینماید، خوب است تاریخی برقرار نمایند»
 موضوع پسند خاطر خلیفه واقع و در صدد اتخاذ تاریخ اسلامی برآمده مطلب
 را بمشورت گذارد.

علی علیه السلام، عثمان، طلحه، زبیر، سعد و قاص، عبدالرحمن بن
 عوف، هور بن مخرجه را گرد آورده قضیه را بمیان نهادند.

برخی گفتند ولادت حضرت رسول مبداء تاریخ باشد. جمعی بعثت را حواستند. گروهی رحلت را اختیار نمودند. اما هیچ یک از این سه قسم مورد قبول واقع نشد، چه که رای اول یادآور ایام جهالت و ضلالت، رای دوم مبداء ظهور شک و ریب، رای سوم مذکر حادثه جانگداز و مسبب تطیر بود.

علی عایه السلام هجرت حضرت رسول (ص) را از مکه بمدینه (سال ۶۲۲-۶۲۳ میلادی) که بدو طلوع کرب اسلام و بعاثت تفال خیر است مصباحت دید. همگان بر این شده مبداء تاریخ اسلامش قراردادند.

اکنون از تاریخ هجری تا زمان حاضر، بطوریکه در ارقام بالا مندرج است، یک هزار و سیصد و نود و یکسال با سال قمری و یک هزار و سیصد و پنجاه سال با سال شمسی از آن میگذرد.

«تاریخ قمری - تاریخ شمسی»

سال قمری، مبنی بر گردش قمر بدور زمین است، هر دوره یکماه و هر دو اوده ماه که ۳۵۴ شبانه روز و کسری میباشد یکسال قمری محسوب میشود. منجمان به ترتیب یکماه را سی روز و یکماه را ۲۹ روز گیرند. اسامی ماههای معروف بعربی با عدد ایام هر ماه بفرض منجمین از این قرار است:

محرم ۳۰ روز صفر ۲۹ ربیع الاول ۳۰ ربیع الثانی ۲۹ جمادی الاولى ۳۰ جمادی الاخری ۲۹ رجب ۳۰ شعبان ۲۹ رمضان ۳۰ شوال ۲۹ ذیقعده ۳۰ ذیحجه ۲۹ روز و کسری.

سال شمسی، مبنی بر گردش زمین بدور خورشید است، که هر دوران ۳۶۵ شبانه روز و کسری میشود و این را برد اوده قسمت نموده هر قسمت را یکماه خوانده اند.

اسامی ماههای شمسی چندین نوع است، یکی از آنها ماههای باستانی

(یزدگردی) میباشد که حالا چندیست در ایران بیشتر معمول شده است .
اسامی با عدد ایام هر ماه بدین قرار است :

فروردین ۳۱ روزاردی بهشت ۳۱ خرداد ۳۱ تیر ۳۱ مرداد ۳۱ شهریور
۳۱ مهر ۳۰ آبان ۳۰ آذر ۳۰ دی ۳۰ بهمن ۳۰ اسفند ۲۹ روز و کسری .

در ایران مدت زمانی نویسندگان (تاریخ نویسان) ماه و سال قمری را بکار می‌یستند، ولی از اوایل قرن چهاردهم هجری (بر اثر قانون دوره پنجم مجلس شورای ملی) ماه و سال شمسی (بقرار فوق) که شروع آن از اول بهار و نوروز باستانی میباشد معمول و متداول شده است .

«فرمول تطبیق تاریخ قمری به شمسی»

برای تبدیل تاریخ قمری به شمسی که معلوم شود فلان سال با کدام سال شمسی مطابق است^۳ و بسا اوقات تاریخ نویسان بدان احتیاج دارند قواعد و فرمول‌های چندی وجود دارد، یکی از آنها فرمول زیر است :

مثال - از چپ بر است

$$۴۱ = ۰/۷۳ - ۰/۷۳ \times ۳ = ۱۰۰ : ۱۳۹۱ \text{ سال قمری}$$

$$۱۳۹۱ - ۴۱ = ۱۳۵۰ \text{ سال شمسی}$$

۳- مرحوم نجم الدوله (عبدالفار) برای تطبیق و تحویل تاریخ هجری و میلادی مسیحی رساله‌ای دارد بنام رساله تطبیقه که از ابتدای هجرت تا ۱۴۰ سال، و از ابتدای میلاد مسیح تا دوهزار سال استخراج و مرقوم داشته است. این رساله در سال ۱۳۲۱ هجری قمری در طهران چاپ و انتشار یافته است. دیگران نیز جداول و دستورهائی در تطبیق سالهای قمری و شمسی دارند .

«ماده تاریخ»

بعضی سخنوران (شاعران) و نویسندگان، تاریخ وقایع و حوادث مهم را در مصرع یا جمله‌ایکه اعداد حروف آن بحساب جمل (حساب ابجد) برابر با سال وقوع قضیه باشد قرار داده‌اند، که آنرا در اصطلاح عروض ماده تاریخ گویند. مانند تاریخ پیاده آمدن شاه عباس کبیر صفوی از اصفهان بمشهد. صاحب عالم آرای عباسی که معاصر شاه عباس بوده در این مورد شرحی می‌نویسد^۴ که خلاصه اش اینست:

شاه عباس بر حسب ندریکه کرده بود، در سال ۱۰۰۹ هجری قمری برای زیارت حضرت رضا علیه السلام از اصفهان پیاده بمشهد آمده است. همان زمان در این باره اشعاری سروده شده که دوبیت اول آن اینست:

غلام شاه مردان شاه عباس شه والا گهر خاقان امجد
بطوف مرقد شاه خراسان پیاده رفت با اخلاص بیحد

وبعد از چند بیت دیگر، بیت آخرش که شامل ماده تاریخ می‌باشد این:

پیاده رفت و شد تاریخ رفتن (ز اصفهان پیاده تا بمشهد)

مجموع حروف مصرع آخر بحساب جمل ۱۰۰۹ می‌باشد که ماده تاریخ قرار گرفته است.

همچنین تاریخ جلوس نادر شاه افشار به سلطنت که در سال ۱۱۴۸ هجری قمری واقع شده است، گوینده‌ای جمله (الخیر فی ما وقع) را ماده تاریخ آورده است که بحساب جمل همان ۱۴۴۸ میشود.

۴- عالم آرای عباسی، ص ۶۱۱.

و نیز تاریخ برقراری مشروطیت ایران که دستخط اولیه آنرا مظفرالدین‌شاه در سال ۱۳۲۴ هجری قمری صادر نموده‌است، جمله (عدل مظفر) را که بحساب جمل ۳۲۴ می‌باشد ماده تاریخ آورده‌اند. و اکنون (سال ۱۳۹۱ هجری قمری) همان جمله عدل مظفر باخط جلی برسر در مجلس شورای ملی ایران نصب و در منظر عموم قرار دارد.

اهل فن احسن انشاء ماده تاریخ را بیشتر در این دانسته‌اند که کلمات و عباراتش تناسب بیشتر با اصل موضوع (اصل قضیه) داشته باشد چنانچه سه مورد آن فوقاً ذکر شد، و این مهارت و هنرمندی گوینده‌ها را می‌رساند.

بعضی این هنر را از صنایع بدیعیه شمرده‌اند، و بعضی آنرا در ردیف رمز و معما دانند، بویژه مواردیکه حساب کسریا اضافه هم داشته باشد که آنرا در اصطلاح تعمیمه گویند، مانند ماده تاریخ تعمیر مناره مسجد جامع گوهرشاد بسال ۱۲۷۴ هجری که ضمن اشعاری (از مینای شاعر) بر مناره مزبور کتیبه شده‌است، دوبیت آخر آن اشعار این است:

چو شد ز رفعت تاریخ سال تعمیرش

گفتند فکرت مینای خرده بین کوتاه

سر از دریچه مؤذن برون نمود و سرود

(اذان اشهدان لاله الا الله)

مصرع آخر ماده تاریخ می‌باشد لیکن با کسر سر دریچه یعنی کسر عدد دال که رقم چهار باشد، ملاحظه می‌شود که در عین حال تاریخ بودن صورت معما را دارد.

در کتیبه‌های ابنیه و عمارات آستان قدس رضوی از این قبیل ماده تاریخ‌ها بسیار است که سخنوران ضمن اشعار و قصایدی آورده‌اند.

در اینجا برخی از آنها نقل میشود. لیکن از لحاظ طولانی نشدن کلام در هر مورد فقط یکی دو بیت از آنها که شامل ماده تاریخ میباشد درج میگردد.^۵

* درگنبد اللهوردیخان که رواقی بسیار باشکوه و از نفائس هنر و صنعت معماریست، و بسال ۱۰۲۱ هجری قمری با تمام رسیده اشعاری کتیبه شده است، بیت آخر آن که شامل تاریخ (ماده تاریخ) میباشد این است:

سال تاریخ این خجسته مقام

کعبه خلق و سجده گاه مالک=۱۰۲۱

* بالای در ورودی صحن عتیق (زیر سردر نقاره خانه) که بسال ۱۰۴۴ هجری قمری دری نصب یا تجدید گردیده، اشعاری بر سنگ حجاری شده، بیت آخر آن که ماده تاریخ میباشد این است:

هانفی گفت سال تاریخش

بهر فردوس ره بچو زین در=۱۰۴۴

* در سال ۱۰۸۶ هجری قمری که بر اثر زلزله خرابی هائی درگنبد مطهر و دارالسیاده رخ داده، و در عهد شاه سلیمان صفوی مرمت گردیده است داخل دارالسیاده اشعاری در این باره کتیبه شده، بیت آخر آن که ماده تاریخ میباشد چنین است:

خرد گفت از زبان قدسیان تاریخ تعمیرش

مطاف جن و انس آباد در عهد سلیمان شد=۱۰۸۶

* در ایوان جنوبی صحن عتیق، که بسال ۱۱۴۸ هجری قمری در عهد نادر شاه تعمیر و طلاکاری شده، اشعاری از ندیم بر روی خشت های طلا کتیبه

۵- مشروح اشعار، همچنین اطلاعات و مشخصات کامل هر يك از اینه آستان قدس به تفصیل در کتاب تاریخ آستان قدس رضوی که چاپ و انتشار یافته است درج میباشد.

شده است ، بیت آخرش که دارای ماده تاریخ میباشد این است :

از زبان کعبه گفتم بهر تاریخش (ندیم)

دمدم زان صفه و ایوان هویدا صد صفاست = ۱۱۴۸

* در رواق پشت سر مبارک که بسال ۱۲۵۰ هجری قمری تعمیر شده ،

قصیده غرائی از قآنی بر روی سنگ حجاری گردیده که مطلع آن این بیت :

زهی بمنزلت از عرش برده فرش تو رونق

زمین زمین تو محسود هفت کاخ مطبق

و مقطع قصیده مزبور که ماده تاریخ میباشد این است :

پس از ورود سرود از برای سال طرازت

(زهی زمین تو مسجود نه رواق معلق = ۱۲۵۰)

* در رواق معروف بدار الحفاظ که بسال ۱۲۶۹ هجری قمری ، سلطان

مراد میرزای حسام السلطنه آنرا آئینه کاری و تزیین نموده است قصیده ای از

قآنی بر روی سنگ بخط نستعلیق کتیبه شده ، دوبیت آخر آن این است :

پیر علقم گفت قآنی پی تاریخ او

مصرعی گویم که هم بنمایمت راه رشاد

گفتمش احسنت آن مصراع دلکش چیست گفت

گر میدی جو از این درگه وزین سلطان مراد = ۱۲۶۹

* بر اطراف در طلای حرم محترم (در پیشروی مبارکه) که بسال ۱۲۷۵

هجری قمری نصب گردیده ، قصیده ای از سروش کتیبه شده است که

مطلعش این بیت :

این در از کعبه است یا باشد در خلد برین

آفرین بادا بر این درگاه و این در آفرین

و مقطع قصیده شامل ماده تاریخ این است:

کلك مشكين سروش از بهر تاریخش نوشت

بوسه زن بر این درو پانه بفر دوس برین = ۱۲۷۵

* داخل ضریح مطهر که در سال ۱۳۵۱ هجری قمری تعمیراتی صورت گرفته و بجای صندوق چوبی صندوقی از سنگ مرمر قرار داده اند، بر لوحه‌ای از سنگ (زیر صندوق) اشعاری (عربی) از مرحوم سید صدرالدین مجتهد حجاری شده است که بیت اول آن این است:

مر قدا قد جباه الا لا علی طاوول الفر قدا

و بیت آخرش که شامل ماده تاریخ میباشد این:

جددوه فقل ارخو الرضا قبره جددا = ۱۳۵۱

بطوریکه گفته شد از این قبیل تاریخها و ماده تاریخها (منظوم و منثور) در عمارات مبارکات آستان قدس رضوی بسیار است که در نقاط مختلف و بزبانهای متفاوت کتیبه شده است. چون این نوشته بیش از این گنجایش ندارد و سخن بدرازا کشیده، قطع کلام میشود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی